

Folkminnen

från

Risinge, Vånga och Hällestads socknar

i

Östergötland

upptecknade under sommaren 1926

av

Gustaf Olsson

- - -
-

Etnologiska
undersökningen
NORDISKA MUSEET

E.U. 552

Hemmansägaren Anders Hansson i Boberg, Vånga socken
berättade, vad han hört

O m d i g e r d ö d e n

"Kårsdön" eller "digerdön" härjade mycket i Vånga. De, som fingo sjukan, vart det ett kors i näven på, men om det var svart eller rött, vet jag inte. Så fingo de nysa på ett eget sätt. Då sa de andra: Gu hjälp. De, som fingo nysa, började gräva sina egna gravar och satte sig på kanten. När de så fått nysa för tredje gången, stöpo de ner i graven, och de överlevande öste igen om dem. En del sa, att det vart 7 överlevande i hela socknen, en del att det var tre. Vid Stensätter skall det emellertid ha blivit någon kvar. När så folk från andra håll fingo höra, att det var tomt i Vånga, kommo de invandrande hit. Det skall ha kommit folk från Västergötland och Småland men mest från Dakarna och bosatt sig här. En bonde Olof Andersson i Kjessalinge, som nu varit död i många år, kunde uppgiva, vilka i socknen som stammade från det ena eller andra hållet. Det kom också folk från Motala-trakten, och de buro barnungarna i läderväskor på ryggen. Från dessa stammade en släkt, som kallades "Bröllopsfolket", för att de tävlade i att göra så ståtliga bröllop som möjligt.

Bland dessa från Motala-trakten var en karl, som såg annarslundare ut än de andra. Han hade röda ögon /"kaninöga"/ samt kritvitt hår. Det var inte av deras eget folk, utan de hade fått honom i något krig. Han skulle inte få gifta sig, men hur det var, så fick han avkomlingar ändå, och sen kom detta underliga lyte in i

släkten. Sen skall det alltid vara tre stycken i den släkten, som ha "kaninögon" och vitt hår, och man brukar räkna med det än, fast släkterna äro spridda.

V i d k a k e s l ä k t e n

En annan släkt i Vånga kallades "Vi-kakesläkta" av att de gjorde så vida eller stora kakor, när de skulle på kalas. Och kvinnorna tävlade med varandra om att ha största kakorna. En gumma i den släkten skulle så baka en förningskaka, men den togs till så stor, att den gick inte in i ugnen. Hon funderade på, hur hon då skulle göra, men skräddaren, som arbetade i gården, var en påhittig en och sa: "Vik ihop kaka." Då sa gumman: "Du leding fannt däjj," men följde rådet och bakade ut kakan, sen den kommit in i ugnen. Men när den sen var bakt /gräddad/, gick det inte att få ut kakan ur ugnen, utan den måste rivas för att få ut kakan hel.

I denna släkt går en silversked ännu i arv sen långa tider. Den skall alltid innehavas av den äldste med namnet Pål/eller Paul nu för tiden/ Skeden skall ha tillhört någon av dem, som sluppou undan digerdöden.

Ännu räknar man i Vånga på att den och den, han hör till "Vikakesläkta" , så man håller ännu reda på det.

Från senare tider brukar man också tala om "Bläckrote - släkta" eller "Bläckröttra", som ska stamma från Bläckkärret. Den släkten räknas dock inte för så gammal, och medlemmar av den voro inte kända så väl. Dit hörde bland andra en stortjuv, som de brukade kalla Bläck-Nisse.

/Denna uppdelning i släkter är egen för Vånga bland kringliggande socknar. Det kommer sig väl av, att folk ej så mycket flyttat här, och att folkets stomme utgjorts av självägande och välbärgade bönder, som mycket gift sig inom socknen. G. O./

"B r u s v ä n g e n"

kallas en krokig backe på landsvägen förbi Gettorp fram mot Vånga kyrka en och en halv km. väster om åsens kant. Den har namnet av, att en där skall ha kört ihjäl sig, när vagnen stälpte på väg mot kyrkan. Troligtvis var hon ännu flicka, för backen sluttar åt kyrkan till.

En skarpare krök och backe längre åt öster till kallas UGGLEBACKEN. Dessa båda backar äro på gamla vägen, för här har vägen omgjorts och givits en annan sträckning.

J ä t t e t u m m e n

kallas en liten håla i Kohagsdalsberget öster om Bobergs Västergård. Hålet är omkr. 25 cm. tvärs över och omkr. 40 cm. djupt. Det är nästan ovalt.

"L a r s T y r s a s b y g g n i n g"

Hela byn Boberg skall förr ha legat vid den gård, som ännu kallas "Gamle bynn" Där var förr två gårdar, som slagits ihop till en. Bondstugan till den norra av dessa gårdar var den gamla, som nu står kvar mellan två nya hus. De gamla brukade säga, att när den stugan byggdes, var det den första stugan i Vånga, som hade panel, de andra voro bara ryggåsstugor. Den kallades därför allmänt för "Lars Tyrssas byggning" efter bonden Lars Tyrsson. Den kallades alltså byggning, för att utmärka att den var så storslagen, medan de andra i socknen blott fingo heta "stuger".

/De två gårdarna i "Gamle bynn" äro på Generalstabsbladet utmärkta norr om b i det sydöstra namnet Boberg nordväst om Vånga kyrka. Platsen för Jättetummen och backarna besöktes i den intresserade Anders Hanssons sällskap. G. O./

- - - - -

Hemmansägaren Nils Larsson i Tolskepp, Vånga socken, f. d. nämndeman gav mig en del anvisningar och kunde även meddela en del, som han hört:

O m b e b y g g e l s e n

När trakterna här bebyggdes efter digerdöden säges det, att Hunnekulla här i Vånga och Årdenäs i Skeđevi socken varit närmaste grannar. Enligt en annan sägen var Lada den första gården, som uppbyggdes, och folket kom från Skeđevi. De gamla sade, att Tolskepp har namn av "to" eller lin, och att byn från början omfattade även den nuvarande byn Olskeppetorp /som gör hette Tolskeppetorp/ och Tolskepps mark sträckte sig nordväst ut ända upp till gränsen mot Hällestada socken, där Gösbo ägor tillstöta.

J o r d b y t e n

"Hunnkulle äng" kallas ett stycke mark beläget inuti Tolskepps ägor men hörande till Hunnekulla. Det säges, att en gång bytte en gumma i Tolskepp bort detta stycke mark för en skäppa mjöl.

På gården Järsätters mark i Vånga är ett ställe, som heter Sund. Det skall vara skänkt till prästgården för en själma-mässa. Själva ängen där kallas "Prästänga"

B i s k o p e n

Förr skall det ha bott en biskop i Tolskepp, och vid Hunnekulla hade han sina hundar. Därav har den gården namn.

/Det är möjligen fråga om den kraftfulle linköpingsbiskopen Henrik Tidemannsson, som tros vara född i Vånga. G. O./

G u l l v a g n e n

Gölbros kallas den östligaste av gårdarna i Tolskepp. Bron är egentligen bron över bäcken, som kommer söderifrån sjön Axsjön. På ängen norr om vägen, som förr var vattendränkt, sa de förr, att en gullvagn skall ligga.

R u n b e r g e t

Väster om denna bro är ett slätt berg varöver vägen delvis går. Det kallas Slammerberget eller Runberget, och där skall det vara runor.

/I nämndeman Larssons sällskap besöktes detta berg. "Runorna" visade sig vara sprickor och urgröpningar av naturlig art och ej utförda av människohand. G. O./

J ä t t a r

På byn Restads mark i Vånga tog en jättekäring upp häst, karl och plog i förklädet och bar hem dem till gubben. Men han bad henne släppa dem igen.

- - - - -

Förre nämndemannen A. P. Larsson i Olskeppetorp, född 1854 visste berätta

O m O n s o r g s a l l m ä n n i n g

Denna forna bergsallmanning utbreder sig väster om Olskeppetorps ägor. Kallas mest Onsoorgsmarken. Norra delen därav skall förr ha tillhört byn O., men när ägarna inte brydde sig om den, så togs den av kronan, som gjorde allmanning av den. Drottning Kärsti gav gården Stenstorp till boställe åt skogvaktaren.

- - - - -

45

Förre hemmansägaren Anders Olsson i Stenstorp, Vånga, född 1846 och bonde i Tolskepp, innan han bosatte sig i Stenstorp, berättade:

O m v a r g a r n a

En bonde Jon Andersson i Balderum, Vånga, var från Berga här i socknen. Han sköt en varg, när han knappt var 15 år en gång. De sa, att han ämnade sig åt sjön Horken för att skjuta gäddor. Gick då förbi stället "Pissåna" /förmodligen öknamn/ på prästgårdens ägor. Han frågade kärvingen på stället, hur han skulle göra. Hon sa då, att han skulle skjuta gäddorna i ryggen. Han gick då ut och sköt vargen i ryggen. Det var om den, som han hade frågat. Jon var en styv skytt i alla sina dagar.

Olof Andersson, som sedan vart torpare vid Rudhagen under Ruda i Vånga sköt ett varglo, när han var 12 år gammal. Han fick syn på det i ett träd och hade blivit lärd att knyta någon trasa om trädet, för då skulle inte vargloet våga gå ned. Han knöt om sin "stäcktröja" och gick hem efter bössan. Så sköt han loet, som ännu satt kvar i trädet.

När han vart äldre sköt han en gång 12 ånder på sjön Örn. De hade hagel av järn på den tiden. Han tala om det själv för mig.

S t e n s t o r p s b y

skall fordom ha stått på gårdet nordväst ut. Man hittade stenfotar efter hus, när det odlades.

Förre torparen Anders Johan Karlsson född 1838 nu boende i Stenstorp, Vånga, men förut torpare i Gräskärret under Vad-sätter i Stjärnorp nära vångagränsen under 40 år, meddelade:

O m N i s s e i S l u m p e r h u l t

En bonde som kallades Nisse var det för länge sen i Slum-perhult i Stjärnorp. Han sades kunna trolla, och var mycket om-talad och känd ute för sitt karska uppträdande, och för att han var "lite i hatten" nästan jämt. När han en gång kom till Nybro, som ledde över Motala ström, ville han inte betala de bropängar, som togs upp av den ofärdige grindvaktaren, innan han fällde upp grind-bommen. Nisse låtsade köra ned och vattna utan att spänna ifrån hästarna. När de så kommo ner till vattnet, skrek Nisse: "Häpp nu, Grällera!" och hästarna hoppade i vattnet och summo tvärs över strömmen med både Nisse och kolryssarna. Det gick lyckligt, och alla voro förvånade. De sa, att han måste ha haft hjälp av "gubben"

Nisse vart sen ledsen vid livet och hävde sig i en göl vid Slumperhult.

/Sedan några år är Slumperhult lagt till Gullbergs härads allmänning. Vi besökte platsen. Det är två brukare på de steniga jordlapparna. G. O./

O m D u n k e l a s s e

Dunkelasse på Stjärnorp härmade åskan en gång, men fick sen se på, när åskan slog ner och brände upp slottet. Han kom då från Linköping.

/Med Dunkelasse avser folksägnen fältmaräkalken Robert Douglas död 1652. Slottet brann den 12 maj 1789. G. O./

